

Műhely

Az életútinterjú mint kutatási módszer (Gagyí József új könyve kapcsán)

Gagyí József: *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja.*
Krizsa János Néprajzi Társaság – L'Harmattan, Kvár–Bp. 2019. 208 old.
(Dissertationes Ethnographicae Transylvanicæ)

A. Gergely András

„...szabad ember voltam lényegibe” Csíkfalvi példa életút- és világkép-rekonstrukcióra

Évtizedek, ha nem évszázadnyi idő telt el azzal, hogy társadalomkutatók, köztük is szociológusok, néprajztudósok, demográfus vagy bölcsész-újságíró hajlandóságú kutakodók civakodtak azon: mennyi az annyi, elég-e ezer fős mintavétel, mitől „reprezentatív” egy adatfelvétel, s lehet-e „felszorozni” vagy elosztani ötlet és tizenhéttel mindazt, ami emberi egyedek, népek, lakosok, „adatközlők”, úrlapkitöltők vagy interjúk „válaszadó” mondataiból kiszűrhető... Jöttek közben történészek, akik az adathalmokon épülő vagy bensejükben található sorsok tömegét le- és átfordították a közvetlen szavak nyelvére, az interjúk, vallomások, a „személyes történelem” elbeszélésének gyűjtésére, ilyenek tudatos válogatására, rendszerezésére, jöttek szociográfusok meg riporterek, akiknek nem volt szükségük „adat-anyagra”, mégis hoztak végül érvényes mondandót, s jöttek a klasszikus román szociológiai iskola mereven strukturalista koncepciója ellenében emberszabású vallomásokra építve is érvényesnek tetszöt állítók is. De teljes tudástörténeti háttér nélkül legyen elég itt annyi egyszerűsítés: jöttek idő múltán a néprajz és a szociológia közötti sávban lassan előrebandukoló kulturális antropológusok is, akik épp-úgy megnéztek statisztikát, mint „kollektív”-jegyzőkönyvet, párthatározatot és térséggazdasági terveket, fényképeztek körülményeket és embereket is, de alapvetően az Ember érdekelte őket, a maga kultúrájával, élettörténetével – mondhatnánk úgy is: teljességében.

Ebbe a tudás- és tudománytörténeti keretbe „tolakodik” Gagyi József könyve, az öregek és az idők változásai keretében „tematizálható” munka: *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja* címmel írt perszonális monográfiája. A kutatói jelenlét két helyszínen, a kutatás ideje

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság volt elnöke, Budapest, andrasgergelya@gmail.com

„az idő hosszában”, hat meg tíz évben mérhetően, a kutatói fókuszban pedig két személyiség, „Pali bácsi” és „Domi bácsi”, akik kellő kontrasztot és párhuzamot is kínáltak, s mindéig példaképpen szolgálhattak a paraszti lét életút- és világvé- rekonstrukciójára (8–50.). Ebből a parallel útválasztás és eltérő habitus, a túlélés-stratégiák sokban különböző vonásai mellett is az emelkedik ki, amit a maguk írástudó és paraszti, megviselt és megedződött, túlélésre berendezkedett és morális magabizást valló habitusa mellett Sztrátya Domokos csíkfalvi életútjának hosszú beszélgetésekben rögzített szövegrajzolatából állított össze a szerző leginkább.

A sok esztendeig tartó gyűjtőmunka két helyi öregember „összehasonlító etnográfiai” portréja, a falusi életmódváltozás tanúsága, a paraszti életút aprólékos és gazdagon dokumentált „kalendárisa” 194 interjú beszélgetés szövegei alapján állt össze, melyből a java többsége még feldolgozatlan is, tehát erőst válogatva közölt anyag. „Mindketten bölcs emberek voltak a maguk módján, talán ez volt a velük kiépülő kapcsolatból a legnagyobb nyereségem: élettapasztalataikat fülem hallatára formálták a születésük után eltelt mintegy évszázadnyi időt sűrítő sorssá, lokális történelemmé. Mert sok társuktól eltérően képesek voltak erre az alkotó munkára, azaz a praktikus megvalósításra és a megvalósítás történekké formált elbeszélésére egyaránt: erre is gondolok, amikor azt mondom, hogy bölcs emberek voltak. Meg arra is, hogy ez a képességük ismert, nyilvánvaló lehetett a saját közösségükön belül, de nem több. Az alkotás megvalósulásának, az olvashatóvá-tapasztalhatóvá tételnek alkalma, kerete kétségtelenül a mi közös tevékenységünk, a hosszú beszélgetés volt. A paraszti világ megszűnése, a Nyárad-menti rurális világ átalakulása olvasható ki ebből a sorsból. Szimbolikus is, hogy az apa nem éli túl a háborút, és a fiú szembeül, küzd meg az apa tehernek bizonyuló örökségét vállalva, őrizve az új világ, a szocialista rendszer általános kihívásaival és mindennapi fenyegetéseivel. Gazdálkodóbból előbb kollektivistá, majd a szocialista állam alkalmazottja lesz, majd a gazdálkodás újrakezdésének, és ezzel együtt a felszámolt identitás restaurálásának bűvkörébe kerülő, újra a gazdálkodással próbálkozó nyugdíjas egy gyökeresen átalakult vidéki környezetben. Végül pedig eljött egy olyan helyzet, amit ő – többször is ezt mondta, ekként kell tehát én is kezeljem ezt – ajándékká kapott a sorstól: elmesélhette életútját. Mivel én is ajándékként kezelem azt, amit tőle kaptam, ezért úgy gondolom, hogy a hosszú beszélgetés legáltalánosabb értelemben nem más, mint a társadalmi viselkedés alapvető és társadalmat fenntartó, közös értelmet termelő kooperációs formája: ajándékozás.” (175.)

A portrékötet – mint rendszerint a valódi társadalomkutató által kiválasztott problémák, a valóban megejtő közvetlenséggel hosszú vallomást lehetővé tévő beszélgetőtársak „megnyílása” rendesen – nem is ott kezdődik, ahol az eleje van, s nem is zárul az utolsó oldalakon. Gagyí „ajándékozásnak” tekinti e kötet szövegeinek átadását, közrebocsátását, s ezt erősen „meg is hálálja” a maga kutatói módján. Már (egyik) előző kötetében is így tett: az *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* című kötet (Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2018) szintűgy a jobbágyfalvi gazdáról és munkásemberekről szól, s épp e két „főadatközlő” nyomán. Abban is meghatározó volt a tudományos és közpolitikai tényanyagra támaszkodó elemzés, hogy a történeti és agrárszociológiai, vallásantropológiai és historiográfiai környezetet vázolja fel háttérként, s ezen belül helyezi el a csíkfalvi interjúk alapján megfejthető egész létforma- és jelentésdinamika tartalmait, ezek révén pedig bevezet a megismerés, megértés és magyarázat „módszertanába”, ezáltal abba a kies világba, ahol a szomszéd tudásvilágokból vett és idézhető szakirodalom csak megerősítő vagy ellenpontosozható jelenség, hisz valóban „igaza” annak van, aki magában a helyzetben él és mérlegel. Itt ez a páros, Pali bácsi és Domi bácsi a külső világ

belső kontrasztja. (A Szerző Pali bácsiról szól még korábbi kötete is: *Ha akartam fűtyülnem, ha akartam dudorászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2012). Az *Aki tudta...* kötetben az emberkép az emberi butaságról, az önzés kultúrtörténetéről, a „kézkezet-mos” logikára épülő kapcsolatokról, a kiszolgáltatottság genealógiájáról vagy a vallásos hitvilág dacára is létező lopás sajátlagosságáról szólhatott elemzően, amely életvilágban a lopás útja nemcsak az erkölcs és közösségi összetartozás látható romlása lesz, de egyszersmind a paraszttalanítás folyamatát is jellemezni tudja, hisz „akik loptak, megszűntek parasztnak lenni”. Amikor tehát a külső normák a régi kelet-európai parasztság örökségét mintegy átvitték a falusi társadalom önfelszámolási folyamatába, a sürgetett „modernizációba”, akkor ezzel a paraszti létet immár múltnak gondoló, lenéző, a szolidaritást is csupán eszközértékén megtartó szemléletmód „sikere” felé terelték. S már abban a kötetben Gagyí megnyugtatóan építhetett a parasztságkutatások történeti kérdései között is a túlélési-ellenállási készségek meglétére és megmaradhatóságára, a paraszti típusú nyilvánosság közösségi összetartozás-szerkezetére, az elsődleges szerzésformák és az élelemtermelő alaptevékenység sérelmére elkövetett állami beavatkozás természetrajzára (lényegében a felülről megszervezett kollektív lopás rendszerére), de továbbiakra is, a faluszervezet elkülönülési és magángazdálkodói modelljeinek életképességére, a csíki, nyárádvidéki, jobbágyfalvi felvevőpiac és ipari szervezetbe tagozódás problematikáira, az „ipar domesztikációjának” vázlatrajzára és párhuzamaira nemkülönben. S ez mintegy kiegészülhetett a mostani kötet kettős portréjában Balogh Pál sorképének megidézésével, továbbá a kettős (munkás-paraszt) identitások kialakításának folyamatára, az írástudóvá lett Sztrátya Domokos gyermek-, ifjú-, katona-korszakának éveire, a gazdálkodóvá válás és a kollektivisták kényszerek, majd a pénztáros, villanyszámla-beszedő, nyugdíjas gazdálkodó lét kontrasztjára vonatkozó életút-tapasztalatok tanulságával: „*A kollektív aranybánya, aki nem lop, az megbánja.*”

Gagyí a tanulságok kiemelt körébe emeli „a Másé–saját, található–létezik, valóság–fikció” kontrasztjait (81. et passim), amelyek már az előző kötetben is meghatározó alapképletek voltak. A Másénak respektálása és a Saját egész életen át tartó megteremtési kényszere, az életút legnagyobb eredményének mondható „saját ház” megformálásának dicsősége a paraszti vagyontalanság évszázados kényszereivel szemben – ezek egyúttal a kortárs kelet-európai parasztság dilemmáinak jelei is. Ahogyan Domi bácsi választ ad az örök alárendeltség örökségére, a kollektív stresszhelyzetek kezelésére, a munkavégzés minőségének változásaira (hanyagság, elbirtoklás, legális csenés, lopott javak kispiaca és cseregazdasága), az individuális gyarapodás céljainak szokványyá válására, a „szajrézás” megoldásaira a pénzforgalom ellenében, a lopott javak „közösségének” valamiféle ellenfél-gyengítő kommunikációs képzeteire, ugyanúgy talál méltó feleletet az egyházak „válaszkérdéseire”, a rokonsági kapcsolatok erősítő-gyengítő hatásaira, a generációs különbségek formálódására, a városi térben „lepleződő” morális kitétségre, a modernitás és „kollegialitás” esetleges hatásaira, a földtörvények kényszereire és a közös gazdaságok fölbomlásának rendszerváltási logikájára, a hátrányossá váló helyzetek tulajdonszerkezeti megoldásaira s még egy sereg kérdésre – ezek szövődnek tehát vallomásokba, álláspontokba, kinyilatkoztatásokba a „régiben új világban” oldalain.

Gagyí József és sok esetben kutatótársa, tudományos partnere, közös publikációkban is méltó kollégája, Oláh Sándor is igen kevésbé eltitkolható vagy leplezhető respektust ébresztenek azzal, ahogyan a térség problémáit az egyedi sorsok, közös létformák, normák, erkölcsök, hitek és kötődések közvetlen portrékban megjeleníthető komplexitásával „szállítják” elénk. A túlélés, a „maradás”, az erkölcsi normák életvezető filozófiává konvertálásának kérdését az értelmes

szó, az árnyalt gondolatfűzés, a tudományos szótárakban sem szereplő mindennapos kérdések új tónusban való megfogalmazása, a konfliktuskezelési módok további árnyalatainak és kihatásainak megértő forgalmazása jellemzi itt is a kettejük által szemrevételezett világokat. Gagyi az *Aki tudta...* kötetben erről a „...meg tudnak büntetni, azt mondják, magadnak törvényt nem szabhatsz, ők pedig ellopják azt, ami a tiéd lenne...” mondattal idézi meg Oláh Sándort (253.), s a tanulság sugallatában is közösek értékszempontjaik és következtetések: napjainkban olyan helyzet áll elő, hogy épp azok az emberek lesznek a meggyőződés, belátás és értékrend nélküli zavarodottság fenntartói és a rossz irányba induló változások előidézői, akiknek feladata lenne a közösség értékeinek és az emberi kapcsolatoknak védelme. Ennek nyomán a „jobbágyfalviak” holnaptól már nem ugyanazok lesznek, mintegy „új nép” jön helyettük, másfajta erkölccsel, új út, másfajta villamossággal és közlekedéssel, s a rendtartó székely családok szerves paraszti közössége szépen „széthull, elsüllyed, múltba vész, csak emlékekben él” tovább (2018. 254.). A tárgyiasuló értékrendben a küzdés maga is a tárgyak rendszerének külső kényszerével megtézetett, így a belső normák felügyeletére is hivatott entitás lesz. Már nem a munkafelügyelő, a szekus, a brigadéros a megnevezhető ellenoldal, hanem a „rend” más milyensége, a rendszer saját hitványsága, a maga polip-mivoltában mindent „becsapoló” államiasult „felvilág”, mely rendszerszerű hitványságának és pusztító moráljának egészével egyetlen menedéket hagy meg a népségnek: a magabízás, az öntudat, az erkölcsi fenség esélyét. Sztrátya Domokos ebben válik főhőssé, láthatatlan kontrasztta, de létező egzisztenciává. A múlt maradékává is persze, de a rendszerszerű sötétségben még mindig a halovány, egyedi, pislá fény mivoltában lehet fontossá.

Gagyi ezt az életútportrét a kötet címlapjára emelt tárgyi valóság vizuális nemességében erősíti meg: a falusi gazdálkodó életműve nem a léte, hanem a megvilágosodás, a rendszer elleni csendes ellenállás, a „kollektív” elzabrált föld visszaigénylése a még csendesebb nyugdíjas évekre s a vallomás minderről. Hetven aktív év, dokumentált paraszti létforma-módosulás, értékrendek csendes háborúja, a helykeresés és egzisztenciális bizonytalanság végtelen életútja „nemesedik” meg a kemény fedeles kötet „petrolámpás” tárgyközeliében: a „villanyos” ember, aki már talán kiléphetett volna a lét székelyföldi adottságainak kötelekéből, része lesz a visszaparasztosodásnak, önképe pedig („honnan jöttünk, hová megyünk, kik vagyunk”) a „premodern képhez igazodva”, „a racionális gazdasági megfontolások ellenében is »saját földjén gazdálkodó, önálló« parasztok” tulajdon feletti rendelkezés hajtotta paraszti mértékletességgel, közösségi kötelezettséggel, erkölcsi normákat nem sértve megvalósított életegész fényében talál megbékélésre (16–17.).

A fotók jelentősége, készítésük leírása, a belterjesen paraszti vá vált (család nélküli magányban is kiteljesedő, „boldog” élet) reprezentativitásának elbeszélése, megjelenítése is része az „ajándék találkozás” szerves folyamatának, jelentőségét felismerő kutatói és válaszadói partnerségnek. Abból, hogy Gagyi a 2006-ban megkezdett terepmunkák nyomán 26 írást publikált, köztük két önálló portrékötetet is, még nem következne föltétlenül, hogy társadalomkutatóként miben van „igaza”, egyetemi emberként és tudósként mivel érdemelheti ki az elismerő szót. De többféle erénye mellett a kutatás közvetlenségében rejtező tiszta szándékkal mindenképpen a szakmai figyelemre érdemes módszertani alázat az első, amivel kitűnik: „Ami végül is megalapozta jelenlétemet, megerősítette kutatói identitásomat/ismertségemet a helyi társadalomban, az egy 2012-ben megjelent, a helyszínen is bemutatott, sokak által megvásárolt, olvasott, vagy legalábbis kézbe vett, forgatott könyv volt: *Ha akartam fűtyültem, ha akartam dudorászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Egy mindenki által ismert, köztiszteltetben álló, vezető funkciót

nem viselő, de nyilvánvalóan közösségi lider mellé szegődtem, vele beszélgettem, és két év jelenlét után a leírt interjúszövegekből szerkesztettem egy »élettörténetet«. Ez lett tehát a terepen az »igazi« identitásom: a Pali bácsi tisztelője, barátja, beszélgetőtársa, élettörténetének (»Pali bácsi könyvének«) a megszerkesztője. Sztrátya Domokoshoz, Pali bácsi kortársához, barátjához, a könyv olvasójához már úgy kopogtathattam be, hogy minden magától értetődően, mintegy »elvárt és szabályos« módon történt: én nem mondtam semmit, ő se kérdezett semmit arról, hogy miért is kezdünk beszélgetni, mi a célom a rögzített felvételekkel.” (76–77.). Az efféle módszertani „egyszerűségnek” nincs ma igazi respektusa. Ugyanakkor mégsem lehet kétséges, hogy Gagyí példája milyen módon hiányzik, mennyire nincs jelen a társadalomkutatás „módszertanában”! A tizenéves terepmunka, akármily időleges, változó témakört átfogó, váltott partnerekkel zajló, de egészében azt a két alapszándékot tükrözi, amit csak kevesen tartanak szem előtt (s ebben Oláh Sándor a kevés társak egyike!), ami a kutatói alázat jelenlétének fontossága egyik szempontból, a hosszú terepkutatás antropológiai specifikuma a másik oldalon. A magyar társadalomkutatás kulturális antropológia iránti flegma közönye, de még az antropológusok közötti metodológiai viták közben megnyilvánuló nézetkülönbségek is csak épphogy képesek megtisztelni azt, ami életvezetés szinten is alapelvárása a kutatói kultúrának: az odafigyelés és a kitaró jelenlét során érlelődő tisztelet a beszélgetőtárs irányában, az elfogadó attitűd a „kis történetek” közegeiben, melyekből azután korszakos és térségi „nagy történetek” állnak össze. Gagyí ebben a legrespektálhatóbb kevesek egyike, s ezért aztán munkáit nemcsak tisztelni, de szeretni is lehet.

Vállalása nem kevesebb, mint az „ajándék” megosztása, egy társadalomkutató felfedezése a szakterületével párhuzamos létforma értékeréről: egy áruhás társadalomkutató: 38 éves korától 62 éves korában bekövetkezett nyugdíjazásáig egy, a „saját kultúrájában tevékenykedő és azt megfigyelő villanyos”. A vele való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésekről, a „hosszú beszélgetésben” ennek a tudásnak a közös, folyamatos artikulálásáról szól e kötet. Gagyí finom utalása a jeles antropológusok által követett hosszú terepmunkára, a részt vevő megfigyelésre, Fél Edit néprajzos elszántságára és a „saját társadalmában kutató” etnológus terepmunka-technikájára, ugyancsak érdemes az értékelő figyelemre, a stílusválasztással, rendszerezéssel, a „kutatói én” következetes megjelenítésével egyetemben. S utóvégre azzal is, amit Gagyí szerencséjének nevez, holott jó eséllyel inkább kutatói habitus kérdése, de tükrözi a szereptudat leglényegét, az értékmegőrzési szándékot: „a falvakat járva, kötelezően napi negyven fogyasztót meglátogatva: ez volt a munkája, munkahelye. Erről mondta: *»Örvendtem a munkának, mert nem voltam pontos órához kötve, hogy mikor kell megjelenni, s szabad ember voltam lényegibe.*» Szocialista országépítés közepette, diktatúrában egy szabad ember? Lehetséges? Nem kétséges, hogy érdemes erről a titokról faggatni, hosszú beszélgetésekbe bonyolódni Domi bácsival.” (41.)

A „szabad ember” szabadságát pedig nemcsak elismerni illik, de a saját szabadság kiteljesítésével gazdagítani sem csekélyebb vállalás: „...*ha eljövök nyugdíjba, nem megyek a kollektívbe s folytassam ott, normázzak, mert sok nyugdíjas ment, s csinálta. Az embernek már öreg korában a megfeszített munka igen súlyos, hanem inkább nekiülök, s fogalmazom, vázlatot készítek a visszaemlékezéseimről, erről-arról, s aztán utoljára, ha sikerül megírok én is valamit. [...]* Láttam egy öregget itt, Nyárádremetén, Hegyi Lajos bácsinak hívták, akinek a fia ott halt meg azon a bizonyos márciusi dolgokban. Bementem így oda, jártam a munkámat, az öreg egyedült

volt, mert meghalt a felesége is, a leányai pedig tanárnők ott szerteszéjjel. Teli volt az asztal papírral, kézírásos papírral, akkor is írt. Mondom neki, na, Lajos bácsi írja a levelet a gyerekeknek biztosan. Én nem levelet írok, azt mondja. Én írok ezt-azt, azt, amit egyszer valaki valahol elolvassa. Legyen, mit olvasson, azt mondja. Azt írom le, ami bennem van, azt mondja. Akkor is elhatároztam, hogy állj meg világ, mert az öregnek az elgondolását valamilyen formában nem felejttem el, hanem követni fogom. « Hát nem történt meg, amit elképzelt, nem kezdett emlékiratokat írni – és ez volt az én kutatói, igen nagy és sorsszerű szerencsém forrása. Megjelentem én, és velem beszélgetve gondolhatta úgy, hogy »leírja, ami benne van.«” (159–160.)

A lehetséges Olvasónak talán már nem is marad egyéb esélye, mint belefeledkezni az eképpen föltárt életek méltóságába, a szabad embernek lenni élményébe és hangulataiba. Hisz ez talán már-már közelítő szabadság is... – ha majd megáll a világ, s nem marad másunk, csak amit leírtunk.